

Het verzet in Friesland was hardnekkig. En de NSB was, met in Leeuwarden 2,7% van de stemmen tijdens de Statenverkiezingen van 1939, een marginaal verschijnsel. Friese instellingen, zoals de Friese Beweging en de Fryske Akademy, waren echter niet ongevoelig voor het nationaal-socialisme. Pro- en anti-nationaal-socialisten werkten vaak samen in deze instellingen en met hun nadruk op de cultuur van het 'Fryske folk' konden ze rekenen op de sympathie van de Duitsers, die een verwantschap zagen met hun eigen 'volksische' denken. Naarmate de oorlog langer duurde, nam de terreur van de Duitsers toe, evenals het verzet. Het verzet richtte zich vooral op hulp aan onderduikers, ondergrondse pers en spionage. Dankzij een spionagenetwerk konden de *Royal Canadian dragoons* in april 1945 een snelle opmars door Friesland maken. Op 15 april 1945 eindigde de oorlog in Leeuwarden.

Ype Schaaf, oud-hoofdredacteur van het *Friesch Dagblad*, steunt in zijn verhaal voor een belangrijk deel op *oral history*. Daarnaast heeft hij diverse (illegale) kranten geraadpleegd. Hij heeft daardoor vele kleurrijke bijzonderheden van het leven in Leeuwarden in oorlogstijd kunnen optekenen. Dat was niet alleen een strijd 'tussen goed en fout', maar vooral een proces van accommodatie. Net als in de rest van Nederland hebben de inwoners van Leeuwarden tijdens de tweede wereldoorlog vooral getracht te overleven. Zo beschrijft Schaaf dat meewerken aan de bouw van het (voor Duitsers strategisch belangrijke) vliegveld Leeuwarden vaak heel normaal werd gevonden. In augustus 1940 werkten daar al 7500 arbeiders en dat betekende vaak het einde van langdurige werkloosheid. Ook voor veel kleine bedrijven betekende het economisch de redding.

Dit boek, het eerste over Leeuwarden in oorlogstijd, is duidelijk voor een breed publiek bedoeld. Dat zal er tegelijkertijd wel de reden van zijn dat een notenapparaat ontbreekt. De tekst is prettig geschreven en wordt slechts door een enkel slordigheidje ontsiert. Schaaf weet, ondanks zijn oog voor het detail, steeds een duidelijke lijn vast te houden. Het boek is bovendien goed toegankelijk door het uitgebreide register. In de stroom van publikaties betreffende de jaren '40-'45 is dit zonder meer een van de belangrijkste werken.

H. Hermsen

A. P. M. Cammaert, *Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de tweede wereldoorlog* (Dissertatie Groningen 1994, Maaslandse monografieën LV, LVI, 2 dln.; Leeuwarden: Eisma, 1994, lii + 1262 blz., f95,-, ISBN 90 74252 19 2).

Dit boek is niet 'een' geschiedenis, maar 'de' geschiedenis van de illegaliteit in Limburg. Zo wordt het tenminste gevoeld in deze provincie, waar men vindt dat het verzet aldaar deernig onderschat wordt. De meer dan 1700 pagina's, waarop Cammaert in Groningen promoveerde, zijn dan ook eigenlijk bedoeld om dat beeld te corrigeren. Dat beeld zou gevormd zijn door de sociaal-democraat Burger, die in mei 1943 naar Engeland wist te ontkomen. 'Die had op de vraag wat hij wist van het verzetswerk van de katholieken verklaard, dat hem daarvan niets bekend was'. Daarnaast blijkt dat in Limburg na de oorlog relatief weinig verzetspensioenen zijn uitgekeerd. Dit zou de mythe in de wereld gebracht hebben, dat het Limburgse verzet weinig had voorgesteld. Toch heb ik na lezing van de studie de indruk dat deze mythe een constructie is, die goed past binnen het 'eigene' van Limburg. Het sluit goed aan bij het zich afzetten tegen 'het westen', dat Limburg natuurlijk lang als Generaliteitsland heeft behandeld. En bij het verongelijkt reageren als 'anderen' het over Limburg hebben.

De auteur heeft het hele Limburgse doorgespit, zodat elke verzetsdaad, hoe klein dan ook, aan

de oppervlakte is gekomen. Het personenregister van zeventig bladzijden onderstreept de volledigheid en geeft de betrokkenen, kinderen en kleinkinderen inclusief, de gelegenheid om de Limburgse (helden)daad blijvend te herinneren.

Bij de beschrijving van de voor-oorlogse verhouding tot de NSB schrijft Cammaert dat het tegenoffensief van de Limburgse kerkleiders na de NSB-overwinning in 1935 succes had. Twee jaar later hield de NSB nog maar de helft van de stemmers over. Zoals de schrijver opmerkt, was dat een landelijke trend, zodat de invloed van het kerkelijk optreden niet meetbaar lijkt. En dan wordt al als bewezen verklaard, dat het bestrijden van rechts-autoritaire stromingen door de kerktop en -kaders invloed had 'op de aard en de gedaante van de georganiseerde illegaliteit'. Zo'n conclusie zie ik liever aan het eind van een studie.

In het eerste hoofdstuk wordt een wel erg statisch beeld van Limburg in het interbellum gegeven; 'een traditionele, karakteristieke volgzaamheid, gekoppeld aan een als volstrekt normaal en uit volle overtuiging aanvaarden van het gezag van de katholieke kerk, lagen hieraan ten grondslag'. Maar dertig pagina's eerder is te lezen dat in Zuid-Limburg het katholiek dissentisme 'al enige tijd welig tierde' (37). Over het eerste verzet, de groepen Erkens, Dresen en Smit is weinig bekend, omdat zij de oorlog niet overleefden. Zij opereerden weinig georganiseerd en hun succes was gering, maar toch wordt zonder uitleg gesteld dat zij een voortrekkers- en voorbeeldfunctie vervulden. In de hulpverlening aan uit Duitsland ontvluchte Franse krijgsgevangenen en later geallieerde piloten, lijkt Limburg een vooraanstaande plaats in te nemen. Verzets verhalen over deze hulp zijn tamelijk onbewijsbaar en munten vaak uit door overdrijving en Cammaert verzucht op pagina 155 terecht dat dergelijke (hoge) cijfers helaas niet te verifiëren zijn. Na de oorlog vonden (ook in Limburg) onverkwikkelijke discussies en verdachtmakingen plaats met betrekking tot het aantal geholpen piloten.

De eerste hulp aan joden in Limburg gebeurde niet door de veelgeroemde katholieke kerk, maar door een aantal gereformeerden, die duidelijk eerder inzagen dat hulp geboden was. Ook in deze provincie zou na de oorlog getouwtrek om de joodse weeskinderen ontstaan. Bijna tweehonderd pagina's worden vervolgens besteed aan de landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers (LO). Jonge geestelijken speelden in het zuiden een belangrijke rol in deze organisatie, maar het is opvallend dat de RKSP bijna niet genoemd wordt. Ook in deze twee LO-hoofdstukken ontbreekt het aan echt harde gegevens; 'het is spijtig te moeten vaststellen dat ons geen precieze cijfers over het aantal door de Limburgse LO geholpen en verzorgde onderduikers ter beschikking staan' (725). Vervolgens worden de knokploegen (de KP), de ordedienst (OD) en de raad van verzet (RVV) behandeld, waarbij voor de KP in sterke mate geldt dat de bronnen onbetrouwbaar zijn. Wel is duidelijk dat tot ver in 1943 geen activiteiten plaatsvonden, maar daar geeft de auteur drie redenen voor. De onderduikorganisaties hadden overal zulke goede contacten dat er geen gewelddadige overvallen nodig waren om bijvoorbeeld bonkaarten te bemachtigen. En KPers waren ook actief in andere organisaties. Maar het belangrijkste is wel het feit dat het Limburgse verzet 'katholiek-humanitair' van aard was. En dat functioneerde het best onder rustige omstandigheden. En het geweldloos verzet kon ook op de sympathie van de bevolking rekenen, omdat het beter aansloot bij de Limburgse mentaliteit. Het wordt allemaal te losjes gesteld en daar wreekt zich de werkwijze van de auteur. Duizenden feiten worden boven tafel gehaald, feiten waarvan hij zich soms vertwijfeld afvraagt of ze wel waar zijn, maar er ontbreekt een heldere analyse. Het lijkt erop of er uit alle macht bewezen dient te worden dat de illegaliteit in Limburg wel degelijk wat voorstelde en dat dit, uit gebrek aan duidelijk gewelddadige acties, het predikaat 'katholiek-humanitair' opgespeld krijgt. De CPN, er is een hoofdstuk aan gewijd, zal zich hier hoogstwaarschijnlijk niet in kunnen vinden. Maar werd er nu wel of niet in de kolenmijnen gesaboteerd? Ik krijg het idee van niet, al was het alleen maar

vanwege het gevaar dat de mijnwerkers dan zelf zouden lopen. Wat er aan voor de geallieerde oorlogsvoering aan inlichtingen uit Limburg naar Engeland is doorgegeven, lijkt bescheiden te zijn, om het voorzichtig uit te drukken.

Uit Cammaerts boek komen een paar zaken naar voren, die passen in het (nieuwere) beeld van verzet en illegaliteit in Nederland. Het verzet werd opgezet langs de vertrouwde verzuiling en als je in het verzet zat, hield je je vaak met verschillende dingen bezig; je hielp onderduikers, je bracht illegale kranten rond etc.

Opmerkelijk is hoe vaak liquidaties van infiltranten en verraders wordt vermeld; dat is zeker een nog weinig belichte kant van het verzet in Nederland. Maar zelfs als nu zou zijn gebleken dat er in Limburg minder verzet gepleegd zou zijn dan in andere delen van Nederland, zou dat dan erg zijn?

D. Barnouw

J. J. Nortier, P. Kuijt, P. M. H. Groen, *De Japanse aanval op Java, maart 1942* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1994, 328 blz., f39,50, ISBN 90 6707 331 8).

Op 9 maart 1942 capituleerde het KNIL, het Koninklijk Nederlands-Indisch leger, na een verpletterende nederlaag geleden te hebben tegen de Japanse strijdkrachten op Java. In 8 dagen tijds waren de Japanners erin geslaagd zonder al te veel tegenstand te ontmoeten Java te veroveren en een totale capitulatie af te dwingen. In de beeldvorming daarna werd deze snelle nederlaag toegeschreven aan een oppermachtig Japans leger waar tegen het door bezuinigingen verwaarloosde KNIL bij voorbaat een verloren strijd streed.

In deze studie wordt dit simplistische beeld gecorrigeerd op basis van na-oorlogse verslagen van Nederlandse militairen en de in de loop van de jaren zeventig verschenen herinneringsliteratuur. Vrijwel al het authentieke Nederlandse bronnenmateriaal werd uit veiligheidsoverwegingen direct na de capitulatie op 9 maart 1942 vernietigd, terwijl het Japanse bronnenmateriaal voor het grootste deel nog steeds niet toegankelijk is. De auteurs hebben getracht het gebrek aan authentieke bronnen te ondervangen door de verslagen onderling te toetsen en te spreken of corresponderen met militairen die destijds betrokken waren bij de strijd op Java. Het resultaat is een zeer gedetailleerde, voor niet-militairen niet altijd even toegankelijke, reconstructie van de strijd op Java die inzicht geeft in het complex van factoren dat ten grondslag lag aan de snelle nederlaag van het KNIL op Java.

Een van de belangrijkste factoren was dat het KNIL op 1 maart 1942 nog volop bezig was met een diepgaande reorganisatie. Bovendien was het KNIL van oudsher een zeer heterogeen samengesteld leger, waarvan de kern, het beroepspersoneel voor 70% uit Indonesiërs bestond. Dat dit zo was hing samen met de politionele taakvervulling van het KNIL. Het KNIL was een leger waar vanouds de nadruk lag op de strijd tegen de 'inlandse vijand'. Dit had zijn stempel gezet op de organisatie, samenstelling, mentaliteit en tactische overwegingen. Het KNIL werkte met kleine licht bewapende eenheden van voornamelijk Indonesische beroepsmilitairen, met een relatief simpele bevelvoering, eenvoudige logistieke- en communicatie voorzieningen en de bevolking als informatiebron. Toen de aandacht in 1935 naar een buitenlandse vijand moest worden verlegd en het KNIL getransformeerd moest worden tot een leger dat in bondgenootschappelijk verband een veroveringspoging van een modern uitgeruste vijand zou moeten kunnen keren, bleek dit zeer moeizaam van de grond te komen.

Het was niet gebrek aan financiën, maar gebrek aan moderne gevechtservaring en een